

VIII. ATATÜRK DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI II (1930-1938)

Balkan Antantı

Türk-Yunan anlaşmazlığının çözümlenmesinden sonra meydana gelen yakınlaşma bir işbirliği havası doğurdu.

I. Dünya Savaşından hemen sonra ekonomik buhranlarla karşılaşan ve geniş topraklar kaybederek Balkan ülkeleri içinde savaştan en zararlı çıkan Bulgaristan'ın Makedonya meselesini çözmek amacıyla Romanya ve Yugoslavya ile yaptığı temaslar bir netice vermemişti. Bulgaristan'da 1923 darbesiyle Başbakan Stambulski'nin iktidardan uzaklaşmasından sonra yeni yöneticiler, onun uzlaşma politikasını terk ettiler. 1927'den sonra Bulgaristan'ın revizyonist bir politika takip etmeye başlaması, Balkanlarda işbirliğini zorlaştıran sebeplerden biridir.

1929'dan itibaren ortaya atılan Balkan Birliği fikri çeşitli organizasyonlarla uygulamaya konulmuştu. Ancak bunun siyasi alana intikal etmesi pek kolay olmadı. Arnavutluk ve Bulgaristan'ın mevcut statüko'yu değiştirmekten yana (revizyonist) olmaları, buna karşılık; Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistan'ın statüko taraftarı bulunmaları anlaşmayı geciktirmiştir.

İşbirliğinin gecikmesindeki diğer önemli sebep de Türkiye ile Yunanistan arasındaki kötü ilişkilerdi. Ancak 1930'da Ahali mübadelesi ile ilgili anlaşmadan sonra ilişkiler düzelmeye başlayınca Balkan Devletleri arasında bir yakınlaşma mümkün olabilmiştir. Türkiye, bundan sonra Balkan Antantına varan görüşmelerde son derece aktif bir tutum takındı.

Türk-Yunan ilişkilerinin iyileşmesinden sonra, 1930-1933 yılları arasında Bulgaristan'ın da katıldığı Balkan Konferanslarında yeni fikirlerin ortaya atılması ve karşılıklı anlayışın yaratılması konularında bazı gelişmeler sağlanmışsa da, İtalya'nın baskıları sonunda Arnavutluk ve Bulgaristan delegeleri konferanstan çekilmişlerdir. Bulgaristan'ın Balkan Birliğine katılmasını engelleyen iki mesele vardı: Azınlıkların haklarının korunması (Makedonya'da önemli bir Bulgar azınlık vardı), diğeri ise Ege Denizi'ne çıkabilmek için Bulgaristan'a bir çıkış verilmesi. Ancak 1933'te Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanan ve tarafların Trakya sınırını garanti eden "Samimi Anlaşma Misakı" bu imkanı ortadan kaldırmıştı.

Türkiye'nin davetine rağmen paktı kendilerine karşı bir oluşum gibi değerlendiren Bulgarlar, Balkanlarda statükonun korunmasını amaçlayan bir işbirliğine yanaşmayacaklardır. Öte yandan Türk-Yunan Anlaşması Romanya'yı harekete geçirecek ve Başbakan Titulescu'nun Ankara'yı ziyareti sırasında 17 Ekim 1933'de Türkiye ile Romanya arasında Dostluk, Saldırmazlık, Hakem ve Uzlaşma Anlaşması imzalanacaktır. Romanya, Bulgaristan'ın revizyonist isteklerinden endişe duyduğu ve kendi deniz ticareti de Boğazlardaki serbest geçişe bağlı bulunduğu için bu anlaşmayı menfaatlerine uygun bulmuştur.

Türkiye'nin yaptığı bu ikili anlaşmalar, Bulgaristan'da tepkiyle karşılandı ve Bulgar basını Türkiye aleyhinde bir kampanya başlattı. Bulgaristan'ın Balkanlarda statükonun korunmasına bu kadar sinirlenmesi Yugoslavya'yı endişeye sevk etti.

Türk Dışişleri Bakanının Belgrad'ı ziyareti sırasında 27 Kasım 1933'de bir Dostluk ve Saldırmazlık Anlaşması imzalandı.

1933 yılında bu gelişmelerin ortaya çıkması tesadüf eseri olmamıştır. Zira, aynı yıl Almanya'da Nazi Partisi'nin iktidara gelmesi, Avrupa'da revizyonist gelişmelere zemin hazırlamıştı. Balkanlardaki Alman ve İtalyan baskısı giderek artıyordu. Arnavutluk İtalya'nın kontrolü altına girmişti. Bu durumda Balkanlarda Türkiye'nin önderliğini yaptığı statükocu devletler, aralarında yaptıkları ikili anlaşmaları birleştirerek dördü bir Pakt imzaladılar (9 Şubat 1934).

Bu anlaşma ile devletler (Türkiye-Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya) sınırlarını karşılıklı olarak garanti ediyorlar, birbirlerine danışmadan herhangi bir Balkan devletiyle birlikte bir siyasi harekette bulunmamayı ve herhangi bir siyasi anlaşma yapmamayı taahhüt ediyorlardı.

Antant ile birlikte imzalanan bir gizli anlaşmayla da taraflardan biri Balkanlı olmayan bir devletin saldırısına uğrarsa ve Balkanlı bir devlet de saldırgana yardım ederse diğer taraflar bu Balkanlı devlete karşı birlikte savaşa gireceklerdi. Fakat bu protokole Türkiye, eğer bir Rus-Romen çatışması çıkarsa Türkiye'nin Romanya'ya yardım etmeyeceğini Sovyet Rusya'ya bildirmiş, Yunanistan ise protokolün kendisini İtalya ile bir çatışmaya götürmeyeceği konusunda rezerv koymuştur.

Çeşitli sebeplerle zayıf doğan bu anlaşma etkili bir işbirliğinin doğmasını sağlayamamıştır. Fakat, Türkiye'nin dış politikasında bölgede barış ve güvenliğe ne kadar önem verdiğini göstermesi bakımından dikkat çekici bir anlaşmadır.

Montreux (Montrö) Boğazlar Sözleşmesi

Lozan Konferansında tespit edilen Boğazlar Statüsünün yabancı gemilerin geçişi ile ilgili hükümleri Misak-ı Milli esaslarına uygun olmakla birlikte, Boğazların silahtan arındırılması, yani silahsızlandırılması Türkiye'nin güvenliği açısından sakıncalar doğuruyordu. Bu bölgenin güvenliği Milletler Cemiyeti'nin güvencesi altındaydı. Ancak 1930'lu yıllarda ortaya çıkan çeşitli olaylar Cemiyetin güvencesinin pek etkili olmadığını göstermişti. İtalya, Habeşistan'ı işgal etmiş, Almanya Ren Bölgesini silahlandırmış, Avusturya ise zorunlu askerliği yeniden başlatmıştı. Cemiyet bu gelişmeler karşısında bir şey yapamamıştı. Bu durumda Türkiye, Boğazların durumunun, değişen dünya şartları ışığında yeniden görüşülmesini istedi. Bu sıralarda Batı kamuoyunda Türkiye'nin gerek bölgesinde komşuları ile barışı sağlamak üzere kurduğu ittifaklar ve güvenlik anlaşmaları yapması, gerekse uluslararası platformda yapıcı ve aktif rol üstlenerek dünya barışına katkı yapan tavrı ile Almanya ve İtalya örneğini takip etmemesi, problemlerini Avrupalı devletler ile görüşmeler yoluyla ve onları şartların değiştiğine ikna ederek sonuç alma tavrı takdir ediliyordu.

Türkiye bu isteğini ilk defa 1933'te Londra'daki silahsızlanma konferansında dile getirdi. 1934 yılında Balkanlarda Yugoslavya-Bulgaristan yakınlaşması ve aynı yıl Faşist lider Mussolini'nin, İtalya'nın Asya ve Afrika'daki emellerini dile getirmesi üzerine Türkiye bu isteğini çeşitli vesilelerle tekrarlamaya devam etti. Ancak bu istek 1936'ya kadar büyük devletlerce olumlu karşılanmadı.

Atatürk'ün 1936'da, Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Aras'a, Boğazlar Meselesini çözümlmek için durumu uygun gördüğünü söylemesi üzerine, Türk dışişleri harekete geçerek, 11 Nisan 1936 tarihinde Lozan Anlaşmasına taraf olan devletlere birer nota göndermek suretiyle, Boğazlar sözleşmesinin değiştirilmesini istedi. Sovyetler Birliği başından beri Türk tezini desteklemişti, İngiltere de nota'ya uygun cevap verince, aslında bu gelişmeden hoşnut olmayan Fransa da gelişmeyi olumlu karşılamak zorunda kaldı.

Boğazlar rejimini değiştirecek olan konferans, 22 Haziran 1936'da İsviçre'nin Montrö şehrinde toplandı. Türk tasarısına göre Türkiye, Boğazlar bölgesini silahlandırmak ve buralarda askeri kuvvet bulundurmamak istiyordu. Bundan başka, Boğazlar Komisyonu'nun da kaldırılması isteniyordu.

Bu esaslar dahilinde Türkiye, ticaret ve savaş gemilerinin Boğazlardan geçiş serbestliğini bazı şartlar altında kabul ediyordu. Savaş zamanında, Türkiye tarafsız olduğu takdirde bu kayıtlar altında savaş gemileri Boğazlardan geçebilecekti. Türkiye savaşta olduğu takdirde savaş gemilerinin geçişi Türkiye'nin müsaadesine tabi tutulacaktı.

20 Temmuz 1936 tarihinde Montrö Boğazlar Sözleşmesi imzalandı. Sözleşme 20 yıl süreli idi. Ancak, taraflardan hiçbiri sözleşmenin feshedilmesi için talepte bulunmadığından hala yürürlükte dir.

Bu sözleşme, iki dünya savaşı arasında Türkiye'nin başta Atatürk olmak üzere Türk yöneticilerinin önemli bir başarısıdır. Türk yöneticileri bu başarıyı sorunu zamanında gündeme getirme, kararlılıkla savunma ve sabırla takip etme sayesinde elde etmişlerdir.

Sâdâbat Paktı

İtalya'nın Habeşistan'ı işgali Doğu Akdeniz'de İtalyan tehdidini ortaya çıkarırken, Asya'da bazı hedeflere yöneldiğini belirtmesi de Türkiye'yi bir yandan İngiltere'ye bağlanmaya götürmüş, öte yandan Ortadoğu devletleriyle işbirliği yapmak ve bazı savunma tedbirleri almak zorunda bırakmıştır. Bu sırada var olan Türkiye'deki ayaklanmanın (Dersim) önlenmesi için Güneydoğu ve doğu sınırlarının güvence altına alınması da önem arz ediyordu.

Daha İtalyan-Habeş anlaşmazlığının başında, İtalya'nın bölgedeki yayılmacı emellerine karşı tedbirler almak ihtiyacını duyan Ortadoğu devletlerinden İran'ın teşebbüsü üzerine Cenevre'de 2 Ekim 1935'de Türkiye, İran ve Irak arasında üçlü bir anlaşma parafe edilmişti. Türkiye tarafından hararetle desteklenen bu anlaşmayı uygulama alanına sokabilmek hemen mümkün olmadı. Ancak, İran ile Irak arasındaki sınır anlaşmazlığı ve Türkiye ile İran arasındaki hudut meseleleri halledildikten sonra bu mümkün olabildi. Zorlama tedbirleri konusunda İtalya'nın aldığı sert tutum ve Habeşistan'ın istilasının gerçekleşmesi bu devletleri birbirine yaklaştıran önemli bir unsur olmuştur. 1937 yılında İran ile Türkiye arasında çeşitli konularda işbirliğini amaçlayan anlaşmaların imzalanmasından sonra Ortadoğu'da Türkiye'nin faaliyetleri arttı. 7 Nisan 1937'de Mısır ile bir Dostluk Anlaşması imzalandı. Nihayet İran ile Irak arasında sınır anlaşmazlıkları Türkiye'nin gayretiyle ortadan kalktı. Bu arada Afganistan da anlaşmaya katılacağını bildirince, 8 Temmuz 1937'de Tahran'da Sadabad Sarayında

Türkiye-İran-İrak ve Afganistan arasında Sadabad Paktı adını alan anlaşma imzalandı.

5 yıl süreyle imzalanan bu anlaşmayla taraflar; Milletler Cemiyeti ve Briand-Kellog Paktına bağlı kalmayı, birbirlerinin içişlerine karışmamayı, ortak sınırlara saygı göstermeyi, birbirlerine karşı herhangi bir saldırıya girişmemeyi taahhüt ediyorlardı. Böylece Türkiye Batıdan sonra Doğuda da bir güvenlik sistemi kurmuş ve kendisi için önemli olan bu iki bölgede barış politikasını kuvvetlendirmiştir.

Hatay Sorunu

Türkler nüfusun çoğunluğunu teşkil ettikleri Sancak bölgesi Misak-ı Milli hudutları içinde idi. Ancak 20 Ekim 1921'de Fransa ile yapılan Ankara İtilâfnamesi ile Sancak yani Hatay ve İskenderun Fransız "Mandat" yönetimine bırakılmış ancak Bölge Türklerine muhtariyet ve kültürel bakımdan ayrıcalık kazandırılmıştı. Suriye'nin Fransız mandası altına girmesinden sonra da Sancağın bu statüsü sürdü.

Suriye'deki Fransız mandasının kaldırılması için Fransa ile Suriye arasında 9 Eylül 1936'da bir antlaşma yapıldı. Bu antlaşmada, Sancağın kaderi de Suriye hükümetine bırakılıyordu ve Suriye Sancak'la ilgili tüm sorumlulukları Fransa'dan devralıyordu. Şüphesiz bu yeni durum hem Sancak'ta yaşayan Türkleri, hem de Türkiye Cumhuriyetini rahatsız etmişti. Bu durum karşısında Türkiye'nin Sancağı Suriye'ye terk etmemek hususundaki kararlılığı bizzat Atatürk tarafından dile getirilmişti. Türk hükümeti 9 Ekim 1936'da Fransa'ya verdiği bir nota ile bu durumu protesto etti. Türkiye, Fransa'dan Suriye ve Lübnan'a tanınan bağımsızlığın ayrı bir bölge olan İskenderun Sancağı'na da tanınmasını istedi. Fransız hükümetinin 10 Kasım'da verdiği cevabi notada Türk görüşünün kabul edilemeyeceği bildiriliyordu. Türkiye'nin bu meselenin halledilmesi konusundaki ısrarı üzerine, Sancak meselesinin Milletler Cemiyeti'ne götürülmesi kararlaştırıldı. Konu 14-16 Aralık 1936 tarihleri arasında görüşüldü ve İsveç Temsilcisi Sandler raportör olarak tayin edildi.

Sandler, hazırladığı raporda Sancak Meselesinin çözümü için bir Komisyon kurulmasını teklif etti ve bu teklif kabul edildi. İngiltere'nin Akdeniz dengesi açısından önemli iki ülkenin arasının açılmasını istemeyişi, Türkiye ile ilişkilerin düzelmesi ve Türkiye'nin sorunu barış yolu ile halletmesini onaylaması sebebiyle aracılık etmesi üzerine 26 Ocak 1937'de iki hükümet arasında bir prensip anlaşmasına varıldı. Bu prensip anlaşmasıyla İskenderun ve Antakya içişlerinde bağımsız, fakat Suriye ile gümrük birliği halinde olan bir statüye kavuşturuluyor ve bir Anayasa ile idare edilen "ayrı bir varlık" teşkil ediyordu. Buna göre Sancak'ın dışişleri, bazı şartlar altında Suriye Hükümeti tarafından idare edilecekti. Türkçe resmi dil olacaktı. Bundan sonra 29 Mayıs 1937'de Sancak'ın milli bütünlüğünü teminat altına alan ve Türkiye-Suriye sınırını tespit eden bir anlaşma yapıldı.

Ancak Sancak'ın bu yeni statüsü uygulanırken bazı sorunlar çıktı. Sancak'ta seçimlerin yapılması sırasında bazı haksızlıkların ortaya çıkması üzerine Türkiye duruma müdahale ederek, seçim sisteminin düzeltilmesini istedi. Ocak 1938'de

seçim sistemi değiştirildi. Bu sıralarda Avrupa'da savaş tehlikesi gittikçe daha belirgin bir hale geliyordu. Fransa, Ortadoğu'da güçlü bir devlet olan Türkiye'ye yanaşmak zorunda kalmıştı. 3 Temmuz 1938'de Sancak'ta sükunet ve asayiş sağlamak üzere 6.000 kişilik bir kuvvet kurulması ve bunun 1000'inin Sancak'tan, geri kalanın Türkiye ve Fransa tarafından sağlanması kararlaştırıldı. Anlaşmadan iki gün sonra Türk kuvvetleri Hatay'a girdi. Ağustos'ta yapılan seçimler sonucunda 40 Mebusluktan 22'sini Türkler kazandı. Bütün mebuslar Meclis'te Türkçe yemin ederek göreve başladılar. Meclis Sancağa Türkçe adıyla Hatay Devleti adını verdi.

Eylül 1938'de kurulan Hatay Devleti bir yıl kadar bağımsız kaldıktan sonra 29 Haziran 1939'da son toplantısını yapan Hatay Meclisi, oybirliğiyle Anavatan'a katılma kararı aldı.

Bu Bölümle İlgili Okuma Kitapları ve Makaleler:

- Enver Ziya Karal, **Atatürk'ten Düşünceler**, Ankara, 1956
Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, C.II, İstanbul, 1982
Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., C.II; Ankara, 1989
Turhan Feyzioğlu; **"Atatürk'ün Dış Politikasının İlke ve Amaçları"**, **Atatürk Türkiyesinde Dış Politika Sempozyumu**, İstanbul, 1984
Mehmet Gönübol, **"Atatürk'ün Dış Politikası, Amaçlar ve İlkeleri"**, **Atatürk Yolu**, Ankara, 1987
Fahir Armaoğlu, **"Atatürk'ün Dış Politika Prensipleri"**, **Atatürk'ün Milliyetçilik ve Devletçilik Anlayışı**, Kültür ve Turizm Yay., Ankara, 1992
Abtülahat Akşin, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, T.T.K. Yay., Ankara, 1991
A.Haluk Ülman, **"Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler 1923-1968"**, **S.B.F.Dergisi**, C:XXIII, No: 3, Ankara, 1968, ss. 241-273.
A.Haluk Ülman-Oral Sander, **"Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler 1923-1938 II"**, **S.B.F.D.**, C.XXVIII, No: I, Ankara, 1972, ss. 1-24.
M.Murat Hatipoğlu, **Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan 1923-1954**, Ankara 1997.
Dimitri Pentzopoulos, **Balkan Exchange of Minorities and Impact upon Greece**, Paris, 1962.
Adnan Sofuoğlu, **Fener Rum Patrikhanesi ve Siyasi Faaliyetleri**, İstanbul, 1996
Murat Hatipoğlu, **Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan, 1923-1954**, Ankara, 1997.
Baskın Oran, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, c.I, İstanbul, 2001
I.Dünya Harbinde, Türk Harbi, C.III., **İran-Irak Cephesi 1914-1918**, Kısım I, Genelkurmay Başkanlığı Yay., Ankara, 1978
Seha L Meray, **Lozan Barış Konferansı Belgeler**, C.I/1/1, Ankara, 1978
Kamuran Gürün, **Savaşın Dünya ve Türkiye**, Ankara, 1986
Mim Kemal Öke, **Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu 1918-1926**, Ankara, 1992
Ömer Kürkçüoğlu, **Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)**, Ankara, 1978
Ahmet Şükrü Esmer, **Siyasî Tarih 1919-1939**, Ankara, 1953
Yusuf Hikmet Bayur, **Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti**, T.T.K.Yay., Ankara, 1995
Mehmet Gönübol, Cem Sar, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, A.Ü.S.B.F.Yay., C.I., X.Baskı, Ankara, 1982
Fahir Armaoğlu, **20.Y.Y.Siyasî Tarihi**, T.İ.B.Yay., C.I, X.Baskı, Ankara, 1994
A.Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, Ankara, 1990.
Fahir Armaoğlu, **Siyasî Tarih 1789-1960**, Ankara, 1973
Mehmet Gönübol, Cem Sar, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1990
Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)**, Ankara, 1975